

Кратки научни
прилогИљаз А. Османлић¹Универзитет у Београду, Учитељски факултет,
Наставно одељење у Новом Пазару

Образовање за вредности грађанској друштва

Резиме: Суштинину образовања и васпитања за грађанско друштво чине развијање способности расуђивања и вршења избора, усмеравања и делања и осигуравање елементарних и приоритетних за доношење одлука. То представља настојање да се код људи развије воља за деловањем, осећај вредности које захтевају акцију и које су им приоритетне и нужне, осећај међузависности проблема, сиречавање једностраних погледа или професионалне искључивости. Уочавање и разумевање вредности није очигледно, али није ни лако. Оне се морају учити и стицати. Без тога, можемо само да маштамо о њима, а то је онда слављење идеала, а не примена правде. Децу треба осмислити за конкретизацију вредности, јер права борба за вредности, у ствари, јесте њихова актуелизација.

Данас постоји чврсто уверење да модерно грађанско друштво тешко може функционисати без развијене грађанске свесности. Грађанска свесност обухвата свесност људи о значају њиховој учешћа у процесу политичкој одлучивања, која се поуздано формира системом васпитања и образовања. Улога васпитно-образовној програма огледа се у усвајању вредности, стицању нових знања и вештина које су неопходне компоненти за одговорно и активно учешће у грађанском друштву.

Кључне речи: вредности, грађанско друштво, индоктринација, васпитање, образовање, грађанин.

Образовање о темељним вредностима грађанског друштва

Улога образовања у изградњи грађанског друштва огледа се у преносу вредности и

друштвених норми. Друштво може бити хомогено ако грађани поседују исте вредности и норме које су, путем образовања, пренете. На основу заједничких вредности и норми, друштво ствара целину појединаца међу којима постоји друштвена солидарност и хомогеност. образо-

¹ iljaz.osmanlic@hotmail.com

Copyright © 2016 by the authors, licensee [Teacher Education Faculty](#) University of Belgrade, SERBIA.

This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original paper is accurately cited.

вање врши функцију повезивања појединца и друштва. Ако различити чланови друштва имају различите вредности, тада долази до друштвених и политичких сукоба. Сукоби доводе до тешког суживота у заједници и тада се јавља расправа о вредностима које олакшавају или отежавају тај суживот. Вредности настају из идеја које грађани прихватају, поштују и боре се за њихово остварење. Када идеје, у великој мери, прихвате грађани, оне постају општа начела по којима се људи понашају и формирају вредносне судове. Вредности су, као што знамо, начела за која се држи да заслужују или изискују поштовање, према којим усмеравамо своје понашање и изричемо судове (вредносне судове) (Veber, 1989: 421–437). Реч је, дакле, о нормама (идеалима) које имају двоструку улогу. Пре свега, оне имају циљ да нашу вољу побуде на нешто, да подстакну жељу да и други прихвате ту вољу за нечим. То значи да их ми поштујемо и успевамо да то чине и други, што даље сведочи да су вредности веома захтевне: траже да од њих створимо идеал, да истрајавамо управљајући се по њима, подносимо жртве за те своје идеале.

Друго, у односу на њих ми процењујемо, како властито понашање, тако и понашање других. У вредновању тог понашања садржана је „вредност“, то јест наш систем вредности.

Све то показује да вредности постоје и пре нашег понашања, нашег поступка, и да га надживљавају. Оне могу бити признате де јуре, али и не морају. Но, независно од свега, у стварности могу постојати или не, то јест постојати де јуре и тамо где се фактички и не могу препознати.

Овде, ипак, нећемо улазити у то ради ли се о различитим начинима схватања и тумачења истих вредности које би, према томе, биле универзалне, ма колико разнородна била њихова могућа појединачна тумачења, схватања и ишчитавања. Односно, смемо ли претпоставити да је, кад су вредности у питању, на делу радикални субјективизам или само постоје субјективна

тумачења објективних вредности о томе можемо ли одбацити објективност вредности. То, наравно, не можемо, јер онда не можемо објективно, истинито судити ни о свом понашању нити понашању других. Исто важи и за конзистентност вредности: нису оне конзистентне само онолико колико ко од нас одабере, одреди.

Постоји, рецимо, стварна, узајамна зависност међу људима. Ми смо друштвена бића, друштвеност је наша природност. Тако је унутар друштвених група, као и у односима међу њима. Отуд поштовање другог представља једну веома захтевну вредност. Али она нам није природна, ми бисмо и да доминирамо и да дискриминишемо. Ми смо егоисти, посесивисти, без скрупула смо и тако даље. Зато се вредности уче, људи се за вредности васпитавају. Зато педагози оправдано наглашавају да „човек од свог постанка носи у себи побуде и пакости, јер има склоности и нагоне који траже те побуде и пакости и онда када га ум упућује на супротно. Васпитаника треба упутити, јер је то нужно, да се сваки дан обрачуна сам са собом, па да тако на крају живота може направити преглед о вредностима читавог свог живота“ (Касарог, 2002: 66). Улога образовања и ту је незамењива – „образовање прихвата генерација младих и преноси на њих опште друштвене вредности, знање и друштвене норме“ (Ivanović, 2011: 198) утолико пре што су вредности повезане са одговорношћу.

Васпитавати грађане значи васпитавати их за вољу, за покретање властитих способности – културе, умећа, знања и спремности да се ставе на корист другима. Свој смисао живота људи проналазе искључиво у свом односу с другим. Зато „педагогија и дидактика израженије имају критичку одговорност да младим људима преносе вредности и помажу им да донесу не само мудре, него и људске и моралне одлуке. Зато се младима морају пружати могућности да изграде такве вештине као што су алтруизам, емпатија и људско разумевање – да развију самопоштовање

и способност да воле – да се оспособе да планирају и предвиђају консеквенце својих одлука и акција, што подразумева толеранцију, вештину слушања, способност решавања проблема, способност сагледавања смисла у свему што раде, у свему што се дешава око њих“ (Gojkov, Stojanović, 2015: 13).

Вредности се не усвајају индоктринацијом, дрилом или условним рефлексом, већ спознајом на основу критичког поступка. Осећај за вредности утиснут је у човеково срце. Вредност је покретачки и регулациони фактор.

Размишљање и способност коју дидактика и педагогија треба да развију не значи одмах и потпуно развијено уверење. Упућеност у дидактику вредности, односно у њихову спознају, није довољна. Размишљање је ипак појачано уверење, али оно треба, и може, да нас учврсти, и ми морамо да схватимо оправданост свог уверења. Још је Аристотел говорио да је човек разумна животиња – и да он мора увек наћи оправдање или спознати разлоге, како би био сигуран да је у праву. Он мора спознати све импликације оваквог или онаквог поступања, што значи да вредности имају своје унутрашње садржаје и да до одабира, у ствари, закључивања и одлуке, човек долази расуђивањем. Према томе, није овде реч о величању и слављењу вредности и идеала, већ о изналагању начина и средстава да се они остваре.

Уочавање и разумевање вредности није очито, а није ни лако. Оне се морају учити и стицати. Без тога, можемо само да маштамо о њима, а то је онда слављење идеала, а не примена правде. Децу треба оспособљавати за конкретизацију вредности, јер права борба за вредности је њихова актуелизација. Уосталом, свест о корисности нечег не значи одмах и његово поседовање. Дидактика васпитања за вредности грађанског друштва не сме се свести на експлоатацију учитељевог ауторитета и умешности, као и његовог карактера; дидактика мора давати знања.

Признате вредности разликују се од појединца до појединца, од друштва до друштва, групе и заједнице. Оне су свуда признате, неговане и цењене. Унапређују се и мењају у времену и простору, од друштва до друштва, од заједнице до заједнице, од особе до особе. Има, међутим, и универзалних вредности, које опстају и кад нису признате, и то чак и у друштву које их извргава руглу. Оне нису повезане искључиво са одређеним приликама и остају непромењене иако се јављају у различитим видовима. Њихове промене уочљиве су само у примени, што опет може да утиче на различите начине њиховог схватања од појединца, али то не мора да утиче и на саме вредности. Јер појединци их не уводе нити стварају; оне им на универзалан начин бивају наметнуте. Нема потребе да овде шире улазимо у наведену димензију вредности; додаћемо само још то да има и вредности које изван оквира свог конкретног одношења дају подстицај свакој људској савести и преусмеравају тежње које су заједничке свима. То се највише односи на моралне, верске и политичке вредности, које су у савременим друштвима заједничке свима, и чак оптерећене традицијом. У крајњем случају, намећу их политичке власти, не постоји велика слобода избора. Одређене вредности део становништва прихвата као такве, сматра их добрима, док их други одбацују. Међутим, и једни и други се споре, воде међусобну расправу, чак и уз несугласице и уз жестоке сукобе. Управо у оваквим ситуацијама васпитање може одиграти велику улогу, наравно, уз аргументацију и проналажење и разумевање разлика и разликажења и уочавања тачака могућих зближавања ради заједничког живота.

Сви ови разлози говоре у прилог образовању за вредности као нечему данас преко потребном, уз образовање и васпитање за демократију, будући да демократија захтева од свакога да зна расуђивати и доносити закључке у вези са властитим вредностима и да упозна вредности других како би их могао разумети. Демократи-

зам, осим интернационализма, поштовања слободе и поштовања рада, као и друштвене ангажованости која се исказује као доследност прихваћених идеала, спада у најважније вредносне ставове појединца. Па је „идејно (вредносно) убеђен појединац у стању да своја знања примени за адекватно оцењивање стварности, понашања људи и за субјективне, личне склоности и поступке“ (Vlahović i sar., 1996: 181). Све ово тражи лични напор, тим пре што смо данас изложени снажном утицају мас-медија, штампе и страначке пропаганде. То има двојаке последице: медији шире вести, али истовремено и искривљују закључке, изводећи их више из угледа особа него утемељености идеја, то јест не водећи рачуна о строгој одређености и јасноћи мишљења.

Конечно, школа није једини агенс образовања нити васпитање и образовање за живот у грађанском друштву и његовим вредностима може произлазити искључиво из настојања школе. Она није, и мање је данас но икад, једини васпитач. Ту су породица, верске заједнице, различита удружења и, на крају, политичке странке, јавно мњење. Па ипак, не смемо занемарити улогу школе кад наглашавамо специфичну и велику улогу сваког од ових чинилаца. Такође „црква не може да не подржи право сваког човека да активно партиципира у друштвеном и јавном животу“ (Bigović, 2010: 93). Сви се они баве овим, односно заговарају вредности и правила заједничког живота у грађанском друштву. Но колико год се чинило да развој савременог друштва сужава улогу школе, он је, у ствари, само мења тиме што је све више спецификује и тако само додатно истиче њен незамењив задатак. Рационалистички приступ значају учења аргументације ставова, одабира понашања, разумевања ставова других – све је то део оригиналности школског образовања, и на тим је подручјима школа заиста незамењива. Школско знање и васпитање претпоставка је успешног пута до друштвеног мира у свакој заједници.

Васпитање активног грађанина

Иако јој то није превасходни циљ, школа у крајњем доприноси и стварању активног грађанина. Тај допринос је данас утолико важнији јер све чешће срећемо тежњу за уздржавањем од политике, апстиненцију у изборним процесима и, у исто време, све наглашенију жељу за стварањем „активног грађанина“.

Још од времена Старих Грка, преко средњег века, па до модерног доба, појам грађанства, показали смо, обухвата два основна садржаја. Он означава правни положај, где у првом реду спада обављање јавних функција и одређених занимања, што је у вези са поседовањем држављанства – та разлика између грађанина и странаца, варвара, остала је до данас. Други садржај појма грађанства чине одређена понашања у оквиру тог положаја, односно своде се на усклађивање права с обавезама. У том смислу грађанин је онај који не располаже равнодушно својим држављанством, већ се жели понашати у складу са одговорностима које му оно намеће. Он, као члан различитих заједница, учествује у њиховом животу, и не само да би се себично окористио већ да би заједници понудио, и учинио корисним, своје способности, повезане са циљевима чије извршење, према његовој оцени, заслужује улагање личних напора сваког члана друштва.

Грађанин је, дакле, онај који се руководи максимом: ако ми мој положај даје извесна права, он подразумева и извесне обавезе. Једном речју, желимо да нагласимо да је прави – или можда још боље речено „добар грађанин“ – само онај грађанин који схвата и поштује међузависност својих права и обавеза. Ако се инсистира само на правима, а занемарују обавезе, имамо посла с егоизмом и индивидуализмом, који отварају врата закрљалости и конформизму, како јединке, тако и друштва. Дакле, грађани су они који истовремено користе положаје и врше улоге и обавезе које им додељује демократски поредак у оквиру заједнице чији су чланови.

Грађани постоје само у демократији која, барем у начелу, предвиђа њихово учешће у власти, односно која им признаје право одлучивања. У аутократском поретку, где им је то право ускраћено, постоје само поданици. Наравно, треба разликовати и монархију од републике: монархија може бити демократична, и то више од неких република које попуштају под аутократским, чак тиранским застрањивањима.

Нажалост, људи се, будући да својство грађанина стичу рођењем, дакле, без икаква труда, према том статусу знају односити крајње равнодушно, па каткад не знају за обавезе, већ би само да користе своје предности и права. Ако бисмо се помирили и са тим и пошли да задовољавамо и помажемо и таква настојања, ми, ако смо демократе, чак и тада треба да таквима помогнемо да користе институције поретка, што укључује и обавезу учења. Јер, то је готово идеална шанса за васпитање о политици. Ту је, такође, надхват руке шанса да их истовремено уводимо у спознају обавезе да делају у демократским установама, и они ће онда сами доћи до тога шта је равноправност, шта значи уважавањем мишљења других људи, толеранција итако даље. Увериће се да су то важне претпоставке да се сами боље користе демократским институцијама.

Суштину образовања и васпитања за политику чини развијање способности расуђивања и вршења избора, усмеравања делања и осигуравање елемената потребних за доношење одлука. То је настојање да се код људи развије воља за деловањем, осећај за вредности које захтевају акцију и које су им потребне, нужне; осећај међузависности проблема, спречавање једностраних погледа или професионалне искључивости.

Измењени услови образовања за грађанско друштво

Образовање се данас одвијају условима знатно различитим од оних у којима је настала школа као јавна и државна установа. Данас су на делу глобализација, интеграција и хомогенизација, уз високу диференцијацију. Изнад свега, у овим процесима ничу бројне институције и установе које, пре свега, треба деци представити; што је још важније, зачињу се и нове вредности за које их треба придобити. Циљеви образовања данас су, дакле, далеко шири. „За то је потребно широко општеобразовање, развој способности и креативности, слободан развој личности, неговање моралних и културних вредности и стварање услова за једнаке услове у стицању образовања“ (Ivanović, 2011: 89). То је добрим делом дошло и отуда што у самој политици ситуација искључује сваку предвидљивост договора и усклађивања мишљења. Осим тога, карактерише је дубока криза старих система вредности на свим нивоима организације живота савременог човека. Отуда образовање мора у први план ставити прихватање плурализма пре него ли неке уједначености.

Данас видимо како државерадо иду у интеграције, одричу се своје власти и монопола у неким областима, бришу границе; у суштини, умањују своју моћ и на властитој територији, свесне своје повезаности с другим државама. Ова прерасподела државних моћи пропраћена је и бројним неразумеванима и неизвесностима, јер већина људи не увиђа тесну везу тих процеса са остваривањем људских права, нарочито права на једнакост у уживању свих добробити напретка и прогреса цивилизације. При томе се обично страхује да се више губи него што се добија. С тим у вези су и расправе о ишчезавању суверенитета националне државе, одбојност према грађанској држави, грађанском друштву, сумњичавост према невладиним организацијама и тако даље. Та општа узнемиреност рацио-

налној политичкој мисли отежава изналажење нужног склада интеграције и аутономизације разних ентитета. Образовање и васпитање данас зато морају обухватити све оне изазове са којима се сусреће образована особа, а и њој је веома тешко да се у свему овом новом снађе.

Дакле, образовање за живот у грађанском друштву нема за циљ да понуди нека техничка решења, јер то би онда била чиста индоктринација; хоћемо рећи: не може се свести ни на политички инжењеринг нити маркетинг грађанског друштва. Оно своје оправдање налази, најпре, у упознавању са вредностима грађанског друштва и оспособљавању деце, ученика, да обављају функцију грађанина цивилног друштва. Човек је одабрао живот у заједници са суграђанима. Треба га зато научити коду таквог живота, треба га научити да прихвати идеју да тај код нужно постоји, па макар се сводио и само на учтивост, племенитост, солидарност и тако даље. Укратко, човек града, грађанин, мора се цивилизовати, а то значи одрећи се дела своје природности, своје сировости, престати бити груб, окрутан, неуљудан, какав је можда могао бити док је живео у природи или на селу и другим стаништима, али какав више не може бити и остати чим живи у граду, са „суграђанима“. Зато је, како смо већ рекли, недопустиво да о тим најнепосреднијим својим суседима не зна баш ништа, а камоли целом граду, завичају, регији. Образовање има за циљ да пробуди и развије осетљивост за вредности које захтева заједнички живот од примарних станишта, преко регија, до државе и целог света.

Образовање је, као и политика, подложна свим оним изазовима, намерама и хвалоспевима о овом или оном политичком поретку, демократији и владавини, те занемарује критеријуме њиховог стварног разграничења и разликовања добрих од лоших. Данас је, уз то, подоста оних који се лажно декларишу јер се разврставају по мноштву критеријума, и различито се, као тако раз-

новрсни, вреднују у различитим људским скупинама. Образовање има за циљ да развија способност ученика да иза разних термина, израза и епитета откривају праву суштину ствари, појава и процеса, њихова својства исвојства којих већ нема или су почела да се губе.

Све у свему, децу треба оспособити да иза различитих модела демократије траже њену бит. Видели смо да је и „просвећени деспотизам“ кроз историју каткад знао бити демократичнији него неки данашњи републикански режими што се декларишу и издају као демократски, а где демократија постоји само привидно. Данас се све демократске странке с правом подсмевају оним председницима република чија власт је, као код нас својевремено, уставом озваничена као доживотна. Истовремено, све те страначке вође, уз дозволу страначких статута, поседују овлашћења да могу доживотно владати странком.

И на крају, ма колико да ценимо формалну демократију, формална демократија, без обзира на привид који ствара, лако може остати само лажна демократија, нарочито ако су на другој страни грађани без елементарног образовања, информисаности или они који су изложени нечасним притисцима путем штампе и осталих електронских мас-медија, па више нису у стању да се разаберу у проблемима о којима се тражи њихова реч и мишљење. Демократија је у свим тим приликама само привид иза којег се скрива окрутна диктатура, а да и не помињемо ситуације у којима се демократија успоставља или остварује кроз хаос и анархију што друштво мами у диктатуру.

Бит образовно-васпитних програма у грађанском друштву

Данас и диктаторски режими тврде за себе да су демократски. Та подвала успева отуд што се демократија може остваривати кроз различите организацијске форме и аранжмане. Ипак,

њена суштина утврђује се позивањем на аутентично значење њеног појма. Она је у свом аутентичном значењу дефинисана као владавина народом од стране народа. Тиме се у свом зачетку разликовала од владавине народом од стране олигархије, плутократије, диктатора монарха и других самодржаца и самозванаца.

Временом је уследило разликовање непосредне од представничке демократије. Представничка демократија је настојала да остане на терену аутентичног појма демократије кроз избор представника због омасовљења права гласа, затим изједначењем активног и пасивног бирачког права, потом успостављањем равнотеже и система поделе грана власти и тако даље. Међутим, осим оног што је у томе доприносило очувању аутентичности и размаху демократије, тако су се истовремено стварале и могућности прикривања њених изопачења, удаљавања демократије од њеног аутентичног поимања. Укратко, тако се каткад долазило и до демократије без народа, до владавине народом, али не од стране народа. Отуд сумње у представничку демократију, и носталгија за непосредном демократијом – ствари, негирање и омаловажавање представничке демократије у корист непосредне.

Данас смо у стању да, држећи се аутентичног појма, одредимо два основна критеријума демократије у грађанском друштву.

Први критеријум тиче се чињенице да се ширењем и све већом улогом ширих друштвених заједница у животу савременог човека губи функционалност непосредне демократије. У том случају сматра се да демократија у тим заједницама постоји једино тамо где постоје услови за учешће у контроли рада демократски изабраних представника, и наравно, утицаја демократске јавности на њихово одлучивање. А све то нам говори да демократија данас постоји једино ако је активна, ако су грађани просвећени и образовани за њено остваривање.

Други критеријум је да је данашња демократија плуралистичка или је нема. Демократија постоји само ако је плурална – ако се свакој заједници, ако се сваком виду човекове колективности осигурава аутономија у одлучивању, и то уставом; ако се уставом гарантује њихов аутономни положај, њихова сувереност у својим стварима и равноправан однос међу њима, а не препушта их вољи променљиве већине и њиховим одлукама, па ма колико јој омиљено било начело већине, и уз сав његов значај за саму демократију.

Вредносни систем грађанског друштва тежи да аутономију и достојанство појединца заштити од принуде било којег порекла – државе, цркве или друштва и друштвене већине. Тај систем спаја две блиско повезане идеје. Он је либералан, јер наглашава слободу појединца, ослањајући се на филозофију Старих Грка. Друго, вредносни систем грађанског друштва је уставан, јер владавину закона ставља у средиште политике. Његови основни садржаји су одбрана права појединца на живот и имовину, и слободе религије и говора. Да би осигурао ова права, он у први план истиче контролу владине моћи, једнакост пред законом, непристрасне судове и судство, и одвајање цркве од државе. У безмало свим својим конкретним варијантама вредносни системи грађанског друштва полазе од тезе да људска бића имају нека природна („неотуђива“) права, и да владе морају прихватити један основни закон који ограничава њихову сопствену моћ да осигурају ова права. У вези са операционализацијом ове тезе додаћемо само то да су 1975. године западне нације поставиле стандарде чак и за понашање недемократских режима. То су: Велика повеља слобода (*Magnacartalibertatum*), Основни пословник Конектиката, Устав САД и Завршни акт из Хелсинкија.

Оспособљавање за откривање истине у човековом друштвеном животу

Демократију сматрају најбољим обликом владавине, други – најмање лошим. Ипак, ма колико се чинило необавезним, обе дефиниције истичу надмоћ демократије над другим порецима. То је традиционални став политичке филозофије и теорије политике (Тadić, 1996).

Грађанско друштво се нигде није развило само од себе, па се неће развити ни у Србији. Ниједна филозофија није утврдила његову нужност или неминовност, већ само услове и претпоставке на којима се оно може развијати. Ми смо указали на неке од тих вредности које су се стекле или се тек стичу у Србији, као и на препреке тим вредностима; настојали смо да покажемо како разумевање тих вредности и потешкоћа што из њих произлазе морају да представљају тежишни део образовања из предмета који се код нас зове Грађанско васпитање. Фокус тог васпитања, по нашем мишљењу, и с обзиром на све што смо до сада изнели, мора чинити васпитање за демократију. Ако је тачна она Марксова изрека да традиција мртвих као мора притиска свест живих (Marks, Engels, 1972), онда код нас сва научна поимања демократије стењу и јече под теретом неке врсте „самоуких представа о демократији“ из минулог самоуправљачког периода.

Још су Платон и Аристотел указивали на три главна темеља демократије. Први се тиче саме природе политике. Политика се у крајњем, ма како схваћена, своди на управљање друштвом. Међутим, умно управљање људским друштвима могуће је само ако је усклађеност вредностима, начелима и нормама, односно с одређеним разумевањем човекове судбине, смисла живота и улоге друштва. Додуше, политика се састоји, и кад је реч о тим вредностима, и из низа свакодневних одлука које, ма шта о њима говорили, никад, сем у изузецима, нису вођене „природом ствари“. Оне укључују изазове, дакле, одаби-

ре, избор, и сходно томе, и несигурно и донекле произвољно давање предности једној стратегији пред другима, једној тактици у односу на друге. У тим ситуацијама људи свој одабир често прашају изговором да им га „то и то налаже“, док други узвраћају питањем „шта је то што налаже“ и истичу противне разлоге.

Избор вредности зависи од аргументације, али никад од неког непобитног доказа који би био у супротности са разумом. Због тога у тим приликама увек места има за различите концепције. Даље, конкретне мере које су надахнуте одређеним концепцијама, конкретне одлуке никад се не могу из тих вредности изводити на нужан и логичан начин. Њих је потребно пронаћи, свакако у складу са поменутиим вредностима, али начинна који се ради ризичан је, несигуран и до одређене мере произвољан. Због тога, иако је неки циљ јасно утврђен, начини коришћени за његово остваривање не успевају увек доводе понекад до других резултата, каткад и знатно различитих у односу на постављене, па и изопачених. Управо то двојство политике упућује на дискутабилневредности и недискутабилност средстава, што демократији даје први темељ. Не постоји управљање народом, а без народа које би се могло звати демократија; то је нешто сасвим друго од демократије; то чак ни у замисли не може постојати, ни формално, ни „на папиру“, како би рекли лаици.

Други темељ демократије такође произлази из природе политике. Прецизније, он извири из чињенице да у политици нема апсолутних и нужних закључака – свако мора бити толико слободан у свом схватању и свом мишљењу да никад не сме бити присиљаван да даје свој пристанак овој или оној концепцији, закључку или одлуци. Будући да ту не постоји истина која се унапред може доказати, већ само аргументација садржине одређених вредности, и с обзиром на то да су модалитети њиховог остваривања такође дискутабилни, ниједно гледиште, ма како и

колико било легитимно, не може се наметати као једини и нужан израз истине, и нико није овлашћен да своје виђење наметне као најбоље или као неспорно. Ако се све ово не поштује, онда нема демократије (Norberto, 1998).

Дабоме, баш у складу са садржином аутентичног значења појма, заједнички интерес у демократији повлашћен је у односу на појединачни, њему се једнако тежи, али то не значи даје свима увекдато да га лако уоче и одреде. Могуће је позивати се на њега лажно, зарад постизања каквог личног интереса, па и групног, ма које врсте. Уз то, о њему можемо и уз једнаку искреност имати најразличитије представе, што долази управо отуд што не располажемо никаквим коначним и апсолутним критеријумом за утврђивање заједничке користи или користи која је једнака за све. Зато, како је већ речено, није могуће прихватити ни идеју о „државној истини“. Уосталом: таквим „истинама“ прибегавају сви тоталитарни системи.

Али ако истину није могуће никад спознати и ако она остаје предмет спорог, тешког и мукотрпног откривања, за њом се ипак мора трагати. То се чини са одређеним уверењима, а како је истина само једна, не може се рећи да су сва мишљења која се мобилишу за њено откривање једнако вредна, нити се може обезбедити било каква гаранција њихове успешности. Трагањима за истином увек прети и фанатизам оних који се за трагање залажу речима, а не могу гарантовати њихово спровођење, не пружају гаранцију да су спремни тако и да поступе, а још мање да отклоне тешкоће, олакшају уочавање свих тешкоћа својствених покренутим проблемима.

Истина, дакле, мора имати повлашћен положај: њој треба једнако тежити, али будући да нико не располаже апсолутним критеријумима за распознавање истине, да увек претходи нашој расправи о њој и надживљава је, нико нема ни монопол на уобличавање коначног исказа и на тумачење њених последица. Отуда следи да је за

демократију прави проблем како, током дискусија и расправа, утврдити истину.

Ако већ усклађеност мишљења овде не мора да представља неку гаранцију, њихово супротстављање можемо сматрати квалификованијом, сигурнијом помоћи у отклањању грешака, чиме јој се приближавамо (Stanovčić, 1981). Управо у овоме и јесте суштина борбе мишљења: демократија претпоставља уз уважавање сваког мишљења и веома јасна разграничавања и борбу међу њима.

Све нам то говори да се умно управљање друштвом може остварити на основу демократије и слободе, њиховог преплитања и односа демократије према слободи. Зато је, онолико колико је истину потребно открити, једнако нужно и пронаћи начин усклађивања демократије са слободом. Све то говори да је реч о режиму у којем се не проналази истина, већ се проналази и усклађује однос (односног режима) према слободи. Демократски режим једини је режим који може помирити истраживање истине с поштовањем слободе.

Нажалост, ми ову тему овде не можемо елаборирати шире нити отворити неке појединости овог проблемског комплекса. Реч је о традиционалној проблематици, којом се бавио још Тома Аквински – о избору између два зла; о одбран и истине, између осталог, и политичким насиљем, поготову кад је истина извргнута руглу; о питањима процене ризика којима се таква одбрана излаже и тако даље. Овим дилемама, то јест апоријама демократије прикључићемо на овом месту само још класично питање: може ли бити демократија за „непријатеље демократије“, то јест – до које мере одређени демократски режим може (неким) одрицати слободу изражавања и да се даље сматра демократским.

Иако, дакле, не улазимо дубље у ове проблеме, напомињемо да на подручју политике не постоји апсолутна истина, да су легитимна супротна мишљења, али и да је нужно доносити

одлуке и онда их и извршавати, као и да је то у сваком уставу демократског поретка исцрпно регулисано, као да је тај устав демократски усвојен. Дабоме да већина која доноси одлуку не мора бити у суштини у праву што се истине тиче – она може подлећи заносу, незнању или страстима – али права мањине, нарочито она њена права која су културно препознатљива, која се тичу њеног историјског и етничког идентитета, од свега су тога заштићена. Ту спада још и питање односа људских права и права друштва, као заједнице, које је и само носилац права. Како помирити то двоје?

Закључићемо зато да је демократија могућа једино тамо где становништво које живи у њеном поретку прихвата начела тога поретка. Управо због тога у историји демократије налазимо и догађаје неповољне по њу – да је не прихвата већина или је насилно одбацује мањина: пучем и на друге начине, па и тако што манипулацијама доводи до разочараности, изопачења, апстиненције и апатије, незаинтересованости и тако даље.

Трећи темељ демократије у грађанском друштву чини достојанство појединаца, и њихова једнакост у правима. Није, наравно, реч о оним јасно уочљивим, од природе датим, разликама међу нама нити о њиховом порицању, већ о томе да смо упркос тако видљивом разликовању сви ми, баш захваљујући томе разликовању, људска бића, и зато располажемо истим статусом – статусом људског бића.

Ово представља основ права сваког од нас да учествује у власти, што наравно не значи да сви имају и непосредне могућности за то. Ипак, свако располаже разумом и свешћу, сви смо, према томе, истовремено и одговорни и достојни поштовања. Све ово значи да никоме по природи није дато да влада, нити другоме да се њиме влада; не може бити оних који треба да имају право гласа и оних којима оно не припада. У том смислу, потенцијалну могућност учешћа у

власти треба посматрати као нужну за остварење људских права. Она означава замишљену способност сваког да изрази мишљења која заслужују да буду узета у разматрање, као и слободу корачања властитим ритмом на путу откривања истине, и то тако да му њу не намеће нико ко би био овлашћен или сматра да је овлашћен да је одређује и прописује другима. Демократија је, понављамо, поредак који се темељи на начелу да је свако достојан поштовања; поредак који сваком пружа право одлучивања, али исто тако и обавезу да научи да одлучује. Учење, образовање и васпитање су сигурни начини одбране од лоше демократије, од њених посртања и изопачења.

Многе демократије данас су крхке због инсуфицијенције знања и политичког образовања, а управо то нам доказује да је демократија у грађанском друштву, у ствари, владавина просвећених образованих грађана. Таква демократија не долази сама по себи, нити је то оно што треба захтевати од себе, за њу се мора борити. За демократију се може изборити само знањем, а ни знањем, па ни таква демократија нам нису прирођени, као што нам је прирођена, рецимо, наша друштвеност. Они се морају стећи.

Закључак

Свако образовање и васпитање за грађанско друштво морају осигурати усвајање његових вредности, али, истовремено, и избећи да се то усвајање сведе на неаргументовану присилу. Свако тако чињење само би штитило незнање, спречавало слободу избора и опет водило у незнање. Све ово значи да васпитање за демократију мора и само бити демократско: оно мора бити слободно, без страха прихватано, а не наметано. Оно, такође, мора бити и добро осмишљено, без чега би представљало властиту противуречност. Зато је, кад је реч о образовању за цивилно друштво, право питање како демократски

васпитати људе за живот у цивилном друштву. То васпитање мора, по нашем мишљењу, обухватити основне категорије социологије и политичке филозофије, као и демократије. Дакако, томе ће се прикључити и многе противуречности савременог света и живота, неизвесности демократије, а све како би се овладало знањима која претпостављају активно учешће јединке у животу грађанског друштва. Увођење ученика у та знања – незамењива је улога система школског образовања. Важност знања која нам о томе даје школски систем неспорна је: многи

су режими пропали или постали жртва одлука донесених у незнању или политичкој заслепљености. Паметно и разборито одлучивање мора бити просвећено, засновано на одговарајућим спознајама, и мора уследити тек након што је о одлуци расправљано. Другим речима, демократско одлучивање зависи од разборитости закључивања у којем учествују сви, равноправно.

Свачији глас се уважава, али не вреди једнако, а одлука је израз воље већине.

Литература

- Aristotel (1975). *Politika*. Beograd: Kultura.
- Avramović, Z. (1998). *Drugo lice demokratije*. Beograd: IDN.
- Bigović, R. (2010). *Crkva u savremenom svetu*. Beograd: Službeni glasnik.
- Bobio, N. (1998). *Liberalizam i demokratija*. Beograd: ZUNS.
- Gojkov, G., Stojanović, A. (2015). *Didaktičke kompetencije i evropski kvalifikacioni okvir*. Beograd: SAO.
- Hamilton, A., Medison, Dž., Džej, Dž. (1981). *Federalistički spisi*. U: Stanovčić, V. (ur.). *Predgovor* (5–7). Beograd: Radnička štampa.
- Ivanović, S. (2011). *Društvena kriza i modernizacija obrazovanja. Inovacije u nastavi*. 2(11), 85–91.
- Ivanović, S. (2011). *Sociologija obrazovanja*. Beograd: Učiteljski fakultet.
- Krulj, R., Kačapor, S., Kulić, R. (2002). *Pedagogija*. Beograd: Svet knjige.
- Marks, K., Engels, F. (1972). *Sabrana dela*. Beograd: BIGZ.
- Tadić, Lj. (1996). *Nauka o politici*. Beograd: BIGZ.
- Veber, M. (1989). *Privreda i društvo*. Beograd: Prosveta.
- Vlahović, B. i sar. (1996). *Opšta pedagogija*. Beograd: Učiteljski fakultet.

Summary

The essence for education and pedagogical work for civil society lies in developing the ability of common sense and making choices, directing and acting and ensuring elements needed for decision making. This sort of endeavouring to develop among people the will for action, feeling of values, which require action and which are needed, necessary, the feeling of interrelation of problems, preventing one-side views or professional exclusiveness. Seeing and understanding values are not obvious and not easy. This must be learnt and gained. Without this, we can only imagine about them, this is only celebrating the ideals, for example justice. Children should be trained for concretisation of values, because the real struggle for values is their actualisation.

It is firmly believed today that modern civil society can hardly function without the developed civil consciousness. Civil consciousness includes the consciousness of people about the significance of their participation in the process of political decision making, which is surely formed by the system of pedagogical and educational work. The role of pedagogical-educational programme is seen in adopting values, gaining new knowledge and skills, which are necessary components for responsible and active involvement in civil society.

Key words: *values, civil society, indoctrinating, pedagogical work, education, citizens.*